

XVI. YÜZYIL ŞERH EDEBİYATI İÇİNDE ŞERH-İ ŞEBİSTÂN-I HAYÂL'İN ÖNEMİ

Bilal ELBİR

Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, Manisa.

Özet

XVI. yüzyıl şerh açısından zengin bir yüzyıldır. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl sembolik nitelikte bir eserdir. Şerh, sekiz bölümden meydana gelmiştir. Her bölüm kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmıştır. Dinî özellikli bazı kelime ve kavramlar şârihin birikimlerine göre çözümlenmiştir. Sembolik bir anlatım diline sahip olan eserin anlaşılması kolay değildir. Şerhler bir eserin daha iyi anlaşılması amacıyla yazılırlar. Şerhlerin eserin anlaşılmasına katkısı olduğu gibi, yaşanan devrin kültürünün anlaşılmasına da katkısı vardır.

Anahtar Kelimeler: Metin Şerhi, XVI. yüzyıl Türk edebiyatı, Sürûri'nin edebî kişiliği, Türk edebiyatı ve Fars edebiyatı ilişkisi, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl

THE IMPORTANCE OF “ŞERH-İ ŞEBİSTÂN-I HAYÂL” IN THE SIXTEENTH CENTURY LITERATURE OF SHARH.

Abstract

There are many sharh works in the sixteenth century. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl is a symbolic boook, which is divided into eight chapters and subchapters. It contains religious words and concepts. It's not easy to understand this work because of its symbolic quality. The sharhs are the ones which aims to make a book more understandable. The sharh also reflects the cultural properities of decade.

Keywords: Text sharh, Turkish literary in the sixteenth century, Sürûri's literary character, The relationships of Turkish literature and Persian literature, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl

I. XVI. Yüzyıl'da Şerh Edebiyatı:

XVI. yüzyıl, Osmanlı'nın siyasî anlamda birliğini sağladığı ve otoritesini kurmuş padişahlar sayesinde büyüme sürecini hızlandırdığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılın padişahları sırasıyla şu şekildedir: Sultan II. Beyazıt (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566), Sultan II. Selim (1566-1574), Sultan III. Murat (1574-1595) ve Sultan III. Mehmet (1595-1603). Bu yüzyılda Osmanlı devleti, sınırları genişleyerek bir cihan devleti hâline gelmiştir.

Osmanlı devletinin siyâsî gelişimine paralel olarak bilim, kültür, sanat ve edebiyatta da gelişmeler görülmektedir. Başta padişahlar olmak üzere devlet adamları tarafından şiir ve edebiyat desteklenmiş ve sanatçılara değer verilmiştir. Bu yüzyılda edebiyat ve sanat faaliyetleri sadece payitaht olan İstanbul'da yoğunlaşmamış, şehzâdelerin sancak görevi yapmış oldukları sancak merkezlerinde de edebiyat ve kültür ortamları meydana getirilmiştir. Anadolu'da başta Manisa ve Kütahya olmak üzere, Konya, Amasya,

Trabzon¹ ve Kastamonu² gibi şehirler şairlerin akın ettikleri, itibar gördükleri birer kültür merkezi hâline gelmişlerdir.

Bu yüzyılda verilen manzum eserlerin bazıları, şekil özellikleri ve mazmun anlayışları itibarıyla ilk başta model alınan Fars edebiyatını aşmışlardır. Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî gibi sanatçılar yazmış oldukları dîvânlarla şiir alanındaki üstünlüklerini kanıtlamışlardır.

Mensur eser türlerinde bu yüzyılda bir çeşitlilik görülmektedir. Siyâsetnâmeler, menâkıbnâmeler, ahlâk kitapları, latîfeler, dînî ve tasavvufî eserler, tıbbî eserler, medrese ders kitapları ve şerh ve tefsirler bunların başlıca örneklerindedir. Tarih yazıcılığı ve tezkire yazma geleneği de bu yüzyılda devam etmiştir.³

Şerhler, İslâm kültür ve edebiyatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Kelime anlamı olarak; açma, yarma, genişletme, keşf etme, beyân etme ve açıklama⁴ anlamlarına gelen şerh, birçok sahayı ilgilendiren bir özellik taşımaktadır.

İslâm dünyasında tefsîr çalışmaları şerh türü için kaynak kabul edilir. Tefsir, Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyla anlamaya çalışma çabalarının bir ürünüdür. Şerhler, hadis, kelâm, fıkıh, mantık, hey'et, sarf, nahiv, belâgat gibi dinî ve ilmî içerikli eserler hakkında kaleme alındığı gibi, manzum ve mensur edebî eserler için de kaleme alınmışlardır.⁵

Osmanlı hükümdarlarıyla, şehzadelerin Türkçe'ye rağbet göstermeleri tercüme ve şerh tarzındaki çalışmaları arttırmıştır. Orhan Gazi zamanında Mustafa b. Muhammedî adında bir ilim erbâbı Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Bey adına Türkçe "Sûre-i Yâsin Tefsiri" yazmış ve himaye görmüştür.⁶

Osmanlı medreselerinde verilen eğitim içerisinde şerh çok önemli bir yer tutmaktadır. Aritmetikte Bahâüddin el- Âmilî'nin Hulâsatü'l-Hisâb'ına yazılmış şerhin, geometride Şemsüddin es-Semerkandî'nin Eşkâlü't-Te'sîs'ine Kadızâde er-Rûmî'nin yazdığı şerhin, astronomide el-Çağminî'nin el-Mulahhas Fi'l-Hey'e'sine yine Kadızâde'nin yazdığı şerhin, tıpta İbni Sînâ'nın el-Kânûn adlı eserine yazılmış şerhlerin, fizikte Esîrüddin el-Ebherî'nin Hidâyetü'l-Hikme'si ile Necmüddin el-Kâtibî'nin Hikmetü'l-Ayn'ına yazılmış şerhin ders kitabı olarak okutuldukları bilinmektedir.⁷

Manzum ya da mensur olarak yapılan metin şerhi çalışmalarında ortak bir özellik olduğunu söylemek mümkündür: "Bir metnin, daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması. Bu kanaat başkaları tarafından paylaşılsa da paylaşılmassa da, bir metni açıklamaya başlayan kişi, onu bazı kişilerden veya herkesten daha iyi anladığı kanaatine sahiptir."⁸

¹ Haluk İpekten: *Dîvân Edebiyatında Edebî Muhitler*, İstanbul, 1996, s.11.

² Harun Tolasa: *Sehî, Latîfî, Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16.YY'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir, 1983, s.25.

³ M. İsen- O. Horata: *'Tarihî Gelişim' Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara,2002, s.108.

⁴ Mustafa Bin Şemseddin Ahterî: *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul, 1310, s.434.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1988, s.23-30.

⁶ Mustafa Bilge: *İlk Dönem Osmanlı Medreseleri*, İst., 1984, s.8.

⁷ Cevat, İzgi: *Osmanlı Medreselerinde Riyazî ve Tabii İlimlerin Eğitimi*, (İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1994,s. 23.

⁸ Tunca Kortantamer: *'Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi'*, Ege Ü., Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi S.VIII,s.1.

Metin şerhi alanında bir ekol meydana getiren Ali Nihat Tarlan ise, şerh çalışmalarında asıl amacın duymak değil, anlamak olduğunu ifade etmiştir.¹

XVI. yüzyıl Türk edebiyatı içerisinde nesir sahasında birçok eser verilmiştir. Bu eserlerin büyük çoğunluğunu dinî nitelikteki eserler teşkil etmektedir. Şeyhü'l-İslâm Zembilli Ali Cemâlî Efendi, Ebussu'ûd Efendi, Kemâlpaşazâde Şemseddin Ahmed ve Gelibolulu Mustafa Sürûrî devrin önemli ilim adamlarındandır. Şerh yapan kişinin hem dile hem de konuya vâkıf olması gerekmektedir. Güçlü bir “şârih” olabilmek için Arapça, Farsça bilmek en temel şarttır. İslâmî ilimleri ve belâgatı iyi derecede bilmek metni çözümleyebilmek için gerekli unsurlardandır.

Türk edebiyatında bu yüzyılda çok önemli şârihler yetişmiştir. Gelibolulu Sürûrî, Mustafa Şem'î, Lâmi'î Çelebi, Ahmed Sûdî şârihlerin önde gelenlerindedir.

Mustafa b. Şa'ban Muslihiddîn Sürûrî (öl.969/1561), XVI. Yüzyılın en velûd şârihlerinden birisidir. Dînî ve edebî birçok esere şerh yazmıştır. Şerh-i Hidâye, Şerh-i Merâh, Haşiye-i Tefsîr-i Kâdî Beyzâvî, Şerh-i Buhârî dînî ve ilmî nitelikteki şerhlerden bazılarıdır. Tıp ve gramer sahasında da birçok şerh Sürûrî tarafından yazılmıştır. Onun şerh ettiği edebî eserler şunlardır: Gülistân, Bûstân, Hâfız Dîvânı, Şebistân-ı Hayâl, Mu'ammâ-yı Câmî, Mu'ammâ-yı Âli ve Mesnevî'dir. Mesnevî'yi şerhinden sonra “Şârih-i Mesnevî” ünvanıyla adlandırılmıştır.

Şem'î Şemûllâh (öl.1011/ 1602-1603) yüzyılın bir diğer şârihidir. Mesnevî, Bostân, Gülistân, Bahâristân² ve Hafız Dîvânı gibi klâsik nitelendirilmesi yapılan eserlere yazdığı şerhlerle bilinmektedir. Mevlânâ'nın Mesnevî'sini Şem'î, Türkçe olarak şerh etmiştir. Mesnevî'ye yazılmış şerhler üzerine yapılan bir incelemede toplam on beş şerhin Türkçe olarak yazıldığı tespit edilmiştir. Bu durum Mevlânâ'nın Türk milleti tarafından okunup anlaşıldığının bir göstergesidir.³

XVI. yüzyılın önemli şârihlerinden birisi de Lâmi'î Çelebi (öl.938/ 1531)'dir. Bursa'da dünyaya gelen ve ilim ve irfan sahibi bir aileye mensup olduğu kaydedilen Lâmi'î'nin iyi bir tahsil görerek Arapça'yla Farsça'yı hakkıyla bildiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in saltanat yıllarında meşhur eseri Hüsn ü Dil'i Yavuz'a takdim eder ve padişah tarafından 35 akçe yevmiye ile ödüllendirilir. Sanatçı da bundan sonra uzleti tercih ederek hayatına devam eder.⁴

Latîfî, Lâmi'î Çelebi hakkında tezkiresinde şu ifadelere yer vermiştir: “Bu devir şu 'arâsından ve şu 'arânuñ fuzalâsındandır. Lâkin bu cümleden fenn-i inşâda mâhir idi. Te'lifâtı cihetinden aña Câmî-î Rûm demişlerdir.”⁵

Lâmi'î Çelebi Sa'dî'nin Gülistân adlı eserinin dibâcesine bir şerh yazmıştır. Şerh-i Dibâce-i Gülistân⁶ adını taşıyan eser, kapsamlı bir özellik taşımamaktadır. Lâmi'î'nin

¹ Ali Nihat Tarlan: *Edebiyat Meseleleri*, İst.,1981, s.192.

² Şem'î: *Şerh-i Bahâristân*, Manisa İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserleri Bölümü, No:554.

³ Mustafa Erdoğan: *Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış*, Celal Bayar Ü., Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1997, S:1, s.289.

⁴ Neclâ Pekolcay: *İslâmî Türk Edebiyatı I*, İstanbul,1981, s.273.

⁵ Latîfî: *Tezkire*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, No: 313, 125 yk.

⁶ Lâmi'î: *Şerh-i Dibâce-i Gülistân*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, No:578 ve 1013 // Ali Emiri Efendi Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü: No:115, 396,397 // Bursa Genel Kitaplığı Sultan Orhan Kısmı, No:1168.

Mir'atü'l-Esmâ ve Câm-ı Cihannümâ¹ adlı eseri de Mir Hüseyin Nişâbü'rî' (öl.H.904/ M.1498)'nin Esmâ'-i Hüsnâ'ya ait olan eserin yüz beytinin ârifâne bir suretle ve genişçe tercüme ve şerhidir. Lâmi'î bu eseri Kânûnî Sultan Süleyman'a sunduğu eserin içinde yazmıştır.²

Ahmet Sûdî Efendi, (öl.1006/ 1597'den sonra) bu yüzyılda yaşamış şârihler içerisinde, diğer şârihlere göndermeler yaparak ve hakaretler ederek şerh yazmış olan ender şahsiyetlerden birisidir. Bosnalı olduğu için Sûdî-yi Bosnevî diye de anılmaktadır. Gülistân, Bostân adlı klâsik eserlere şerh yazmıştır. Şâhidî İbrahim Dede' (öl.957 /1550) nin 1545 tarihinde yazdığı manzum lugati Tuhfe-i Şâhidî'ye de bir şerh yazmıştır.

Sûdî Efendi'nin en çok tanınmış şerhi ise Hafız Dîvânı Şerhi'dir. Bu şerh Farsça'ya da tercüme olunmuştur.³ Sûdî'den önce Sürûrî ve Şem'î, Hâfız Dîvânı'nı şerh etmişlerdir. Fakat bu şârihler Hâfız'ı yeterince anlayamadıkları için birtakım yanlışlıklara düşmüşlerdir. Hâfız Dîvânı'nın en mükemmel şerhi, Sûdî'nin şerhidir. Sûdî, şerhinde Sürûrî ve Şem'î'nin hatalarına alaycı bir şekilde yaklaşır. Sûdî, Hâfız'a ait menkabe kitaplarını görüp şifâhî rivâyetleri öğrendiği için mazmunları tahlil ederken teferruata girebilmektedir. Gazeller arasında karışan Hafız'a ait olmayan gazelleri bile bulabilecek derecede konuya vâkıftır.⁴

Bu yüzyılda edebî şerhlerin dışında da şerh yazılmıştır. Dinî özellik taşıyan şerhlerin yazılması, edebî şerhlere göre daha önceki dönemlerde başlamıştır. XVI. yüzyılın dinî şerh örneklerinden birisi de Muhammed b. Muhammed el-Cezûlî (öl.870/ 1465)'nin dua ve salâvatla ilgili olarak Arapça yazılmış olan Delâilü'l-Hayrât adlı eserinin, İzmitli Kara Davud (öl.948/ 1541-1542) tarafından yapılmış tercüme ve şerhidir.⁵

Şerhler mensur olabildiği gibi manzum da olabilmektedir. Esmâ-i Hüsnâ başlığını taşıyan eserler, Allâh'ın doksan dokuz ismini açıklamaktadır. Kanûnî devrinde yazılmış olan yaklaşık sekiz yüz civarında beyitten oluşan Şerhü'l-Esmâ'i'l-Hüsnâ adını taşıyan eser, İlyas İbni İsa-yı Saruhânî (öl.967/ 1559) tarafından yazılmıştır.⁶

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Ahmed oğlu Sirozlu Hüseyin'in Kur'ân-ı Kerîm'in kırâatiyle ilgili Kaside-i Cezerî'nin Dürr-i Mekkûn adıyla şerhi de manzum bir eser özelliği taşımaktadır. Âşir Efendi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır.⁷

Türk edebiyatında XIV. asırdan itibaren kırk hadis tercümelerine rastlanır. XV. yüzyıldan sonra genişleyerek devam eden kırk hadis geleneğinde yazılan eserler tercüme adıyla adlandırılırsalar da metot olarak şerhten bir farkı yoktur. Kırk hadis tercümelerinin hitap ettiği kitle orta sınıf okuyucu kitlesi olduğundan bu türde yazılmış eserlerde sadeliğe ehemmiyet verilmiştir. XVI. yüzyılda yazılmış olan on beş civarında kırk hadis tercümesi bulunmaktadır. Bu eserler Hazînî, Usûlî, Melâmî Dede, Fuzûlî,

¹ Lâmi'î : Mir'atü'l-Esmâ ve Câm-ı Cihannümâ, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Bölümü, No: 1735.

² H. Bilen Burmaoğlu: Bursalı Lâmi'î Çelebi Dîvânı'ndan Seçmeler, Ankara, 1989, s.19.

³ Âmil Çelebioğlu: Kânûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı, İstanbul, 1994, s.117.

⁴ Abdülbâki Gölpınarlı: Hâfız Dîvânı, İstanbul, 1992, s.XXXVII.

⁵ Âmil Çelebioğlu: a.g.e., s.117.

⁶ Âmil Çelebioğlu: a.g.e., s.85.

⁷ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi: Osmanlı Müellifleri, C:1, İstanbul, 1974, s.107.

Nev'î, Latîfî, Mecdî, Âli, Rihletî, Abdülmecid b. Nasuh, Âşık Nettâ'î, Selâmî Mustafa Efendi, Merdûmî gibi sanatçılara aittir.¹

Türk edebiyatında XVI. yüzyılda yazılan kırk hadis tercüme ve şerhlerinin çoğu manzum niteliktedir. Arapça metin nazım diliyle aktarılırken artmaktadır. Mânaya uygunluk korunmakla birlikte geniş bir serbestî içerisinde hareket edilmiştir. Tercüme kokusu pek hissedilmemektedir. Adeta şerhin şerhi görünen yerler vardır. Didaktik kıymet ön plândadır. Hadis aktarılırken içerisine birçok menkıbe ve hikâyeler sıkıştırılır.²

Halvetî büyüklerinden olan Kurt Muhammed Efendi (öl.996/ 1587) nin “Mürşidü'l-Enâm ilâ Dâri's-Selâm” ismini verdiği Şir'atü'l-İslâm Şerhi ile Cezeriyye'nin Türkçe şerhini yapmıştır.³

XVI. yüzyıl şerh açısından çok zengin bir çağıdır. Her sanatçı ve ilim adamı daha önce şerh edilmiş olmasına bakmadan aynı eserin şerhini bir kez de kendi yapma yoluna gitmiştir. Bahaeddinzâde Muhyiddin Muhammed Efendi (öl.951/ 1544)'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ ve Şerh-i Fıkh-ı Ekber adlı eserlerini dînî şerh geleneği içinde değerlendirmek mümkündür.⁴

Bâlî-i Sofyavî ya da Sofyalı Bâlî (öl.960/1552) nâmıyla ma'rûf olan Halvetî tarikatı mensuplarından bir zât da dînî ve tasavvufî konularda şerh çalışması yapmıştır. İbni Arabî'nin Fusûsi'l- Hikem adlı eserine Şerhü Füsûsi'l- Hikem adıyla bir şerh yazmıştır. Ayrıca Şerh-i Hadîs-i Kudsî-i Küntü Kenzen adlı bir şerh çalışması da bulunmaktadır. Behîştî Ramazan Efendi (öl.979/ 1571) de dîn ve gramer konularında şerhler yazmıştır. Haşiye alâ Şerh-i Akâid li'l-Allâmeti't- Taftezânî, Talikât alâ Şerh-i Miftâh ve Haşiye-i Âdâb-ı Mes'ûdî şerh çalışmalarıdır.⁵

Tosyalı Abdülmecid İbni Şeyh Nasuh (öl.973/ 1565) Zeyniye tarikatının büyüklerindedir. Eserleri dînî içerikli olmakla birlikte manzum olarak yaptığı bir Pend-i Attar şerhi, edebî bir şerh olma özelliğini taşımaktadır.⁶

XVI. yüzyılın birinci çeyreğinden itibaren şerh faaliyetinin arttığı görülmektedir. Yapılan şerhlerin büyük çoğunluğunu Arapça eserlere yazılan şerhler oluşturmaktadır. Türkçe şerhler ise genellikle didaktik, tasavvufî ve ahlâkî nitelikteki eserlere yapılmaktadır. Muammâ şerhlerinin yanında tek bir beytin veya bir eserin önsözünün şerhleri de yapılabilmektedir. “En fazla şerh edilen eserler: Kırk Hadis mecmuaları, evrâd mecmuaları, Hilye-i Nebevî mecmuaları, Esmâ-i Hüsnâ risâleleri, Fıkh-ı Ekber, Füsûsi'l- Hikem, Mesnevî, Gülşen-i Râz, Bostân, Gülistân, Bahâristân”⁷dir. XVI. yüzyılda yapılan şerhlerin hepsiyle ilgili nüsha tespiti ve içeriklerinin belirlenmesi ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınması gerekmektedir.

¹ Abdülkadir Karahan: *İslâmî Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara, 1991, s.161-205.

² Abdülkadir Karahan: *a.g.e.*, s.169.

³ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi: *a.g.e.*, s.135.

⁴ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi: *a.g.e.*, s.58.

⁵ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi: *a.g.e.*, s.59.

⁶ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi: *a.g.e.*, s.45.

⁷ Ömür Ceylan: *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul, 2000, s.25.

II. Şebistân-ı Hayâl Şerhi ve Önemi:

Sürûrî, Fettâhî-i Nişâburî'nin Şebistân-ı Hayâl adlı girift eserini Şerh-i Şebistân-ı Hayâl adıyla şerh etmiştir. Şebistân-ı Hayâl adlı esere Sürûrî'den başka şerh çalışması yapan sanatçıya yaptığımız incelemeler esnasında rastlanılmamıştır. Akşehirli Abdurrahman Gubârî'nin Şebistân-ı Hayâl'e nazîre mâhiyetinde bir çalışması vardır. Gubârî bu eserini, Şehzâde Bayezid vak'asından dolayı Yenihisar'da mahpus bulunduğu esnada yazmaya başlamış ve Mekke'de tamamlamıştır. Eserin Süleymaniye Hacı Mahmud Bölümü 3830 numarada ve Manisa İl Halk Kütüphanesi 2775 numarada kayıtlı iki nüshası bilinmektedir.¹

Gubârî, Şebistân-ı Hayâl nazîresini kurtuluşuna vesile olması ümidiyle yazmıştır. Eserin ünü artıp Kanûnî'ye kadar ulaşınca padişahın affına mazhar olmuştur. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha 33 yapraktan ibarettir.²

Fettâhî'nin Şebistân-ı Hayâl adlı eseri, dinî bir eser olması yanında harf ve kelime oyunlarıyla dolu girift bir muammâ özelliği de taşımaktadır. Şârihlerin bu esere ilgi göstermemelerinin bir sebebi, eserin çözümlenmesi zor bir yapıya sahip olmasıdır.³ Fettâhî'nin eserlerinin çoğu alegorik bir özellik taşır. İbn Sinâ, Hâce Abdullah-ı Herevî, Sühreverdî el-Maktûl gibi sembolik mahiyette eser yazmış olan sanatçılar Fettâhî'yi etkilemiştir.⁴

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de sekiz bâb bulunmaktadır. Her bâb kendi içerisinde fasıllara ayrılmıştır. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de bâb ve fasıllar düzenlenirken Şebistân-ı Hayâl'deki düzene sadık kalınmıştır. Bu özellik, orijinal bir Şebistân-ı Hayâl⁵ metniyle karşılaştırılarak kontrol edilmiştir.

Sekiz bâbtan meydana gelen Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de bâblara geçilmeden oluşturulmuş olan bölümler vardır. Bunlar İslâmî edebiyatlarda ortak olarak yer alan na't ve münâcât gibi nazım türleridir. Eserde ele alınan konular zekât, oruç, namaz ve imân gibi dinî içerikli konulardır. Eserde işlenen konulara bakıldığında Şebistân-ı Hayâl'in bir ilmihâl niteliği taşıdığı görülür. Ancak bu ilmihâlin halka hitap eden bir ilmihâl olma özelliğinden ziyade havassa hitap ettiğini söylemek mümkündür.

Sürûrî, şerhte klâsik bir yol izlemiştir. Önce metin verilmiş daha sonra metnin Türkçe'ye aktarımı yapılmıştır. Metnin daha geniş olarak açıklandığı ve yorumlandığı bölümler 'san'at budur ki' başlığını taşıyan kısımlardır. Bu bölümde şerh edilen parça, gramer ve anlam açılarından detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Anlamı güçlendirmek için kullanılan manzum parçaların teker teker anlamları verildiği gibi, 'Terceme' başlığı altında belli aralıklarla tercüme toplu olarak verilmiştir. Sürûrî'nin Şebistân-ı Hayâl'i şerh etmesinin bir sebebi, eserin kolay anlaşılır olmamasıdır. Mu'ammâ çözme konusundaki ustalığı bilinen Sürûrî'nin bu eseri seçmesinin bir nedeni de eserin mu'ammâ dolu yapısı olsa gerektir.

¹ İsmet Parmaksızoğlu: 'Abdurrahman Gubârî'nin Hayatı ve Eserleri' İstanbul Ü., Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, S:2, 1950, s.351.

² Nuray Şimşek: 'Abdurrahman Gubârî'nin Ka'benâmesi, Marmara Ü., Sosyal Bilimler Enst., Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İst., 1987, s.85

³ Ömer Faruk Akün: 'Sürûrî, İslam Ansk., C:XI, MEB. Yay., 1997, s.249.

⁴ Tahsin Yazıcı: 'Fettâhî, İslâm Ansiklopedisi, C:XXII, T.D.V. Yay., İst., 1995, s.485.

⁵ 'Fettâhî Nişâburî: Şebistân-ı Hayâl, Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi Bölümü, No: 294.

Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in girişinde, Sürûrî, şerh metodunu bir mesneviyle ifade etmiştir.

Mesnevî

Nazm ü nesri pür-sanâyi dür Şebistân-ı Hayâl
Bikrdür hiç fikr anı feth etmek olmuşdur muhâl

Keşf éde anı yazup aklâm-ı pür-dânem benüm
Bendeñe emr eyledüñ çün anı sultânüm benüm

Hatm édüp dibâce'î fetha rücû ' etsem gerek
Gûş dut benden yaña şerha şürû ' etsem gerek

Evvellâ ma ' nâ-yı metni eylerüm rûşen beyân
Sâniyen her san ' atı kılsam gerek keşf ü ' iyân

Tâ ki herkes nef ' ini görüp kuluñı éde yâd
Déye Hak kılsun Sürûrî cânını rahmetle şâd¹

Şebistân-ı Hayâl'de şerh edilen manzum parçalar mısra mısra ele alınıp Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Eserin tamamında bu metot uygulanır: “*Hamd Hudây-râ ki çeşme-i mîm-i Hamdeş deryâyîst der-hadd-i kemâl-i kerem* Hamd Hudâyâ ki ânuñ hamdi mîmi çeşmesi bir deñizdür kemâl-i kerem haddinde.”² “*Sâd-ı çeşm-i sanem ez-girye-i havfeş nem dîd*. Sanemiñ çeşmi sâdı anuñ korkısı ağlamasından nem gördi”³

Manzum yapılar da uygulanan yöntem mensur parçalarda da aynen uygulanmıştır: “Ser ez-sücûd berdaşten vü be-ku'ûd nişesten mütezammin yâften feyz-i ni'met-i vücûd-ı Hazret-i vâcibu'l-vücûd est biniger ki çün ser ez-sücûd berdârî cûd yâbî. Başı sücûddan kaldırmak ve ku'ûda oturmak Hazret-i vâcibu'l-vücûduñ vücûdı ni'meti feyzini bulmağı mütezammindür. Nazar kıl ki çün sücûddan baş kaldırasın cûd bulursun.”⁴

Şebistân-ı Hayâl, mu'ammâyı andıran yapısından dolayı üzerinde fazla durulmamıştır. Eserin manzum çevirileri yapılsa da şerhi yapılmamıştır. Sürûrî'nin mu'ammâ çözümünü sevmesi ve bizzat mu'ammâ yazması, Şebistân-ı Hayâl'e yönelmesine etki etmiştir. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de mu'ammâ çözüm yolları kullanılarak anlam ortaya konulmuştur.

Şerhte sıkça başvurulan yollardan birisi de; kelimelerin baş ve son harflerini ya da ortada bulunan harfleri eksilterek kelimelere değişik anlamlar yüklemektir. Mu'ammâ çözümlerinde kullanılan yöntemlerden birisi olan bu özelliği Sürûrî de kullanmıştır.

¹ Bilal Elbir: *Sururi'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'i Metin-İnceleme*, Ege Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dil ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 2003, s.103.

² Bilal Elbir: a.g.e., s.103.

³ Bilal Elbir: a.g.e., s.104.

⁴ Bilal Elbir: a.g.e., s.156.

“İlâhî eğer migfer-ı magfîret ve zî-ne-bâşed tâ vü nûn-ı ten-i mâ ez-berehneğî-i mahşer rûsvâ mâned. Eğer magfîret tuğı ve senûñ sırruñ zîneti kisveti olmazsa bizüm tenimüzüñ tâsı ve nûnı mahşer ‘uryânlığında rûsvâ kalur. San’at budur ki magfîret lafzında magfîr ve zeyn lafzında zi olmayacak tâ ve nûn kalur ki ten cüzleridür. İmdi magfîret lafzında tâ üzerinde magfîr olmasa ve zeyn lafzında nûn üzerinde zi olmasa tâ ve nûn ‘uryân kalur.”¹

Harflere sayısal anlamlar yükleyerek metinleri yorumlama işinin tarihi eskilere dayanmaktadır. Eski zamanlardan itibaren tabiatta varlığı kabul edilen gizli güçler harflerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Hurûflik diye de adlandırılan bu anlayış, kültür ve edebiyatımızı çok fazla etkilemiştir. İslâm dünyasında II. (M.VIII.) yüzyılda aşırı Şiîler’den Mugîre b. Saîd el-İclî Allâh’ı harflere benzetmiştir.² Hurûfliği sistemli bir hale getiren Fazlullah-ı Hurûfî olmuştur. Fazlullah’ın üç eseri vardır: Câvidânnâme, Muhabbetnâme ve Aliyyü’l-A’lâ tarafından şerhi yapılmış bir şiir ve Arşnâme adlı eser.³ Hurûflik inancına göre kâinât yorumlanırken merkezde daima insan vardır. Bu fırkanın inancına göre ruh bedeni terk ettikten sonra âhiretin varlığı, cennet ve cehennem önemli bir tartışma konusudur. Anadolu ve Bağdat Hurûfleri’nin önemli bir kısmı ölümden sonra hayat olmadığına inanırlar. Hurûfliğin esasını oluşturan yapıyı kavrayan insanın üzerinden dinî sorumlulukların kalkacağına inanmışlardır.⁴

Türk edebiyatı ve kültüründe bazen Hurûfî olmayan müelliflerin eserlerinde de Hurûflik kültürüyle karşılaşılabilir. Bu tür eserlerin ya da müelliflerin değerlendirilmesinde dikkatli olmak gerekmektedir. Sürûrî’nin Hurûfliği bir din gibi benimsediğine dair, kaynaklarda herhangi bir kayda rastlamadığımızdan sadece şârihin bu konulara ilgisi olduğu söylenilebilir.

Abdülbaki Gölpınarlı, Hurûfliğin Türk tasavvuf edebiyatına ve özellikle de Mevlevîliğe de tesiri olduğunu ifade eder. “Ağa-zade Mehmed Dede (959 H. 1652-1653), Siyâhî Dede (1122 H. 1710), Esrar Dede (1211 H. 1796-1797), hatta Huseyn Fahreddin Dede (1329 H. 1911) gibi Mevlevî büyüklerinin şiirlerinde Hurûflik temlerinin bu tesiri gösterdiği meydandadır.”⁵

Ebced hesabı Arap alfabesindeki harflerin sayısal değerlerle ilişkilendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. “Ebced ve sözcüklerin, alfabede sayısal bir sayı değeri vardır. Yani her harf bir rakama tekabül eder. Bundan istifade edilerek çeşitli işlemler vücûda getirilir.”⁶ Sürûrî, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’de anlamı açıklamak için ebced hesabından da yararlanmıştı. “Der-hurûf-ı ehlu’llâhü be-çeşm-i intibâh nigâh kun tâ ber-’aded-i yek ü sî vü penç müştetil yâbî. Ehlu’llâh harflerine uyanıklık gözi ile nazar kıl tâ bir ve otuz ve beş ‘adedini müştetil bulasın. San’at budur ki tevhîde münâsib yektâ dëyüp ve zebânı elife teşbîh édüp gerü tevhîde tenbîh eyleyüp ve evvelâ elif vücûduna işâret eyledi ve penc nevbet namâz dëyüp ve havâs bëş idüğüne tenbîh kılup ve ‘adedde harf-i

¹ Bilal Elbir: a.g.e., s. 121.

² Hüsamettin Aksu: Hurûfîlik, İslam Ansk., C:XVIII., TDV. Yay., İst.,1998, s.408.

³ A. Bausanî: Hurûfîlik (Çev. Yrd. Doç Dr. Nezahat Öztekin), Ege Ü., Tarih Araştırmaları Dergisi, C: VII, İzmir, 1992, s. 358.

⁴ Hüsamettin Aksu: a.g.e., s. 409.

⁵ Abdülbaki Gölpınarlı: Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar, İstanbul, 1997, s.160.

⁶ İsmail Yakıt: Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, İst.,1992, s.36.

ha beş idüğüne remz eyleyüp ve ramazân ekseriyâ otuz gün olur ve eczâ-i Kur'ân otuzdur ve harf-i lâm hesâbda otuzdur. Ehl lafzınıñ ve lafzu'llâh hurûfunuñ husûlüne tenbîh édüp ba'de ehlu'llâh lafzınıñ hurûfına çeşm-i intibâh ile nazar kıl deyüp bu hurûfuñ vücûduna işâret eyledi ki ehl lafzında ve lafzu'llâhda bir ve otuz ve beş mevcûddur.¹

Şebistân-ı Hayâl, harflere ve rakamlara dayanan sembolik bir anlatım tarzına sahip bir eserdir. Şerhin dilini de Şebistân-ı Hayâl'in anlatım tarzı etkilemiştir. Sürûrî, şerhte metne bağlı bir anlatım tarzını tercih etmiştir. XVI. yüzyıl Türkçesi'nin dil özelliklerini üzerinde taşıyan eserde Arapça ve Farsça kelimeler, sıkça kullanılmıştır. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de Farsça, Arapça manzum ve mensur parçalar yer almıştır. Sürûrî manzum parçaların tercümesinde daha edebî bir dil kullanmış; mensur parçalarda ise, metne sadık kalmayı yeğlemiştir.

Türk edebiyatında şerh yazma geleneği tıptan, fıkha; edebiyattan, mantığa; tarihten, tefsire kadar bütün sahaları içine alır. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl, dînî ve edebî yönü olan bir eserdir. Manzum ve mensur parçalar, karışık bir düzende Şebistân-ı Hayâl'de yer almıştır. Manzum parçalar, kıt'a, mesnevî ve rubâ'î nazım biçimleriyle beyit nazım birimi kullanılarak yazılmışlardır. Mensur parçalar da genellikle nükte ya da hikâye başlıklarıyla belirtilmişlerdir. Sürûrî, şerhte Arapça ve Farsça manzum parçaları açıklarken Arap ve Fars dillerinden de örnekler vermiştir. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'de Sürûrî kendi yazdığı manzum Türkçe parçaları ilâve etmeyi de unutmamıştır.

XVI. yüzyıl Türk edebiyatı içerisinde yazılmış olan Şerh-i Şebistân-ı Hayâl şerh metodu açısından bir yenilik getirmemiştir. Türk edebiyatında mu'ammâ geleneğini tespit etme noktasında Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in önemi büyüktür. Bu şerh, Sürûrî'nin sadece bir şârih olmayıp mu'ammâ üstadı olduğunun da bir göstergesidir.

Kaynaklar

1. AKSU, Hüsamettin, *Hurûfîlik*, İslam Ansk., C:XVIII., TDV. Yay., İst.,1998.
2. BAUSANÎ, A, *Hurûfîlik* (Çev. Yrd. Doç Dr. Nezahat Öztekin), Ege Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C: VII, İzmir, 1992.
3. BİLGE, Mustafa, *İlk Dönem Osmanlı Medreseleri*, İst., 1984.
4. BURMAOĞLU, H. Bilen, Bursalı Lâmi'î Çelebi Divânı'ndan Seçmeler, Ankara, 1989.
5. BURSALI Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C:1,İstanbul, 1974.
6. CEYLAN, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul, 2000.
7. ÇELEBİOĞLU, Âmil Kânûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı, İstanbul, 1994.
8. ELBİR, Bilal, *Sururi'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'i Metin-İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dil ve Edebiyatı Bölümü , Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 2003.
9. ERDOĞAN, Mustafa 'Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış', Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1997, S:1.

¹ Bilal Elbir: a.g.e., s.148.

10. FETTÂHÎ, Nişâburî, Şebistân-ı Hayâl, Süleymâniye Kütüphanesi, Âşir Efendi Bölümü, No: 294.
11. GÖLPINARLI, Abdülbâkî, *Hâfız Dîvânı*, İstanbul, 1992.
12. GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler*, İstanbul, 1997.
13. İPEKTEN, Haluk, *Dîvân Edebiyatında Edebî Muhitler*, İstanbul, 1996.
14. İSEN, Mustafa – HORATA, Osman, ‘Tarihî Gelişim’ *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara, 2002.
15. İZGİ, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde Riyazî ve Tabii İlimlerin Eğitimi*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1994.
16. KARAHAN, Abdülkadir, *İslâmî Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara, 1991.
17. KORTANTAMER, Tunca, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir, S.VIII..
18. Lâmi’î, Mir’atü’l-Esmâ ve Câm-ı Cihannümâ, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Bölümü, No: 1735.
19. Lâmi’î, Şerh-i Dîbâce-i Gülistân, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, No:578 ve 1013 // Ali Emiri Efendi Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü: No:115, 396,397 // Bursa Genel Kitaplığı Sultan Orhan Kısım, No:1168.
20. Mustafa Bin Şemseddîn Ahterî, *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul, 1310.
21. PARMAKSIZOĞLU, İsmet, ‘*Abdurrahman Gubârî’nin Hayatı ve Eserleri*’ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, S:2, 1950.
22. PEKOLCAY, Neclâ *İslâmî Türk Edebiyatı I*, İstanbul, 1981.
23. Şem’î, Şerh-i Bahâristân, Manisa İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserleri Bölümü, No:554.
24. ŞİMŞEK, Nuray, *Abdurrahman Gubârî’nin Ka’benâmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İst., 1987.
25. TARLAN, Ali Nihat, *Edebiyat Meseleleri*, İst., 1981.
26. TOLASA, Harun, 16. Yüzyıl Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi ,Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1983.
27. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1988.
28. YAKIT, İsmail, *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İst., 1992.
29. YAZICI, Tahsin, *Fettâhî, İslâm Ansiklopedisi*, C:XXII, T.D.V. Yay., İst., 1995.